

O‘ZBEKISTONDA NAQQOSHLIK SAN‘ATI VA UNING RIVOJLANISH TARIXI

Sa‘dullayeva Shahrabo¹

Annotatsiya. O‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixida xalq amaliy bezak san‘ati madaniy merosimizning asosiy qismini tashkil etib kelmoqda. O‘zbek diyorida vujudga kelib, gullab yashnagan amaliy san‘at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhurdir. Bu taraqqiyot bosqichi haqida fikr yuritar ekanmiz, O‘zbek amaliy bezak san‘atining kelib chiqishi insoniyatning ilk davri, ya‘ni ibtidoiy jamoa davriga borib taqalishining guvohi bo‘lamiz.

Kalit so‘zlar: san‘at, ijod, tarix, fan, naqqoshlik.

Kirish

O‘lkamiz zaminidagi arxeologik qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asrdayoq boshlanib, asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. O‘rta Osiyoning qadimgi davr san‘ati va madaniyatini o‘rganishda yer ostidan qabrlardan topilgan turli dekorativ amaliy san‘at namunalari, jang, ov va mehnat qurollari ham muhim rol o‘ynaydi. Hamda qor va yerto‘la devorlariga chizilgan surat va bo‘rtma tasvirlar ibtidoiy jamoa davri tarixini o‘rganishning muhim manbai hisoblanadi. Ayrim buyumlar yuzasiga esa hayotiy voqealar aksi tushurilgan. Ana shu daliliy materiallar o‘tmish san‘ati va madaniyati, kishilarning estetik, badiiy qarashlarini bilishga xizmat qiladi. Amaliy san‘atga bu qadar chuqur falsafiy yondashish natijasida ramziylikka asoslangan badiiy bezak asarlari yaratish kuchaygan. Ushbu tatixiy omil o‘zbek milliy bezak asarlar yaratish kuchaygan.[1]

Paleolit davrida amaliy-dekorativ san‘at namunalari ham keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga, turli taqinchoqlarga, tumorlarga ehtiyoj paydo bo‘lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy buyumlarda nomoyon bo‘lmoqda. Odamlarning o‘troq holga o‘tishlari, tabiat qonun-qoidalarini kuzatish ritm, shakl tuyg‘ularini o‘rishga sabab bo‘ldi. Bir xil elementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladigsn o‘ziga xos naqqoshlik san‘atini maydonga keltirdi. Naqqoshlik yangi tosh(neolit) asrida keng yoyildi, dekorativ-amaliy san‘atining taraqqiy etishga ta‘sir ko‘rsatdi va yordam berdi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh bilan bezash keng tus oldi.

Temir asrida ham dekorativ-amaliy san‘ati yetakchi o‘rinni egallaydi. Bezash ishlarida geometrik naqshlardan tashqari, sujeti kompozitsiyalardan foydalanish alohida rivojlangan.

O‘zbekiston hududida arxeologik qazilmalardan Xorazm, So‘g‘d, Baqtirya va boshqa viloyatlarda naqqoshlik san‘atining rivojlanganligi ma‘lum. Surxandaryo viloyatidagi Fayoztepa(I-II asr), Dalvarzintepa (I-asr) budda ibodatxonalarini qazilmalardan topilgan rasm, naqsh qoldiqlari buning yaqqol dalilidir. Eramizdan avvalgi IV-VI asrlarda O‘rta Osiyodagi badiiy hayot va madaniyatni tushunishda Amudaryoning yuqori oqimi tomonidan topilgan “Amudaryo boyligi” (Oks boyligi) muhim o‘rinni egallaydi. Hozirgi kunda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanayotgan bu yodgorliklar ichida oltindan yasalgan haykallar, turli ko‘za, bilaguzuk, muhr, tangalar, oltindan yasalgan arava va qurollar diqqatga sazovordir.[2]

¹ Andijon davlat universiteti 3-bosqich talabasi
Shahrabosadullayeva5@gmail.com

Buyuk sarkarda Iskandar Zulqarnay (Aleksandr Makedonskiy) eramizdan avvalgi IV asrlarda Ahmoniylar davlatini tor-mor etib, O'rta Osiyo yerlarining ko'pgina qismini o'ziga qaratib oldi. Faqat Xorazm, Farg'ona va Sirdaryo bo'yidagi ko'chmanchi qabilalargina o'z mustaqilligini saqlab qoldi.

VII asrning oxiri VIII asrning boshlarida O'rta osiyoga islom madaniyatining kirib kelishi badiiy bezak- naqqoshlik san'atining yanada rivojlanishiga sabab bo'ldi. Islom talablariga bo'ysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar, odamlarni tasvirlash yo'qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Arab yozuvi o'zlashtirildi. Natijada naqshlar bilan unvonli (epigrafika) uslubi paydo bo'ldi. Arab yozuvi naqshlar bilan birga chizildi. Arab yozuvini ham bezak, duo afsunlar vazifasini bajardi. Mahobatli tasvirlardagi jonli mavjudotlar o'rnini tabiat tasvirlari, o'simliksimon va geometrik elementlar ishtirokidagi naqsh namunalari egalladi. Yangi- yangi g'oyalar o'zbek naqqoshligiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Bino, buyum, kiyim, idish va qurollarning naqsh bilan bezatilishi jamiyat va davr talabi bo'lib qoldi. Masjid, xonaqoh, madrasa, maqbaralarning jimjimador, hashamatli bo'lishida naqshning ahamiyati beqiyos bo'ldi.

IX-X asrlarda O'rta Osiyoda naqqoshlik san'ati avj olib rivojlandi. Me'morchilikda g'isht qalab naqsh solish hamda binolarning ichki tomoniga ganch va yog'och o'ymakorligini qo'llash yuzaga keldi. Naqshlar murakkablashib bordi. Ularning yangi nusxalarida ramz, tasvirlar, timsol, tasbeh va boshqalar qo'llanila boshlandi. Buyuk allomalar Beruniy, Ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy va boshqalarning ilmiy, tibbiy ma'naviy hamda diniy kitoblar zarhal naqshlar bilan bezatildi. XIII asrda yuksaklikka ko'tarilgan milliy madaniyatni Chingizxon qo'shinlari izdan chiqargan bo'lsa-da, lekin butkul yo'qolmadi. Temur va Temuriylar davrida esa o'zbek milliy xalq amaliy san'atining barcha turlari qatorida naqqoshlik ham yuksak darajada rivojlandi. Undagi bezaklar yanada badiiy lashtirildi. Ko'plab tarixiy inshootlar qurilib, ular koshinlar, serhasham yozuvlar va turli o'yma naqshlar bilan bezatildi. XIV-XV asrlarda binolarni koshin va parchinlar bilan bezash avj oldi. Koshin va parchinlardan ajoyib naqshlar hosil qilishga erishildi.[3]

Naqqoshlik xalq-amaliy bezak san'atining bir turi sifatida qadimdan o'zbek madaniyatining muhim bo'lagi hisoblanadi. Ko'p asrlar mobaynida uning badiiy an'analari vujudga keldi va rivojlandi. Naqshlarda san'atning boshqa hamma turlaridan farqli ravishda avlodlarning chambarchas bog'liqligini, milliy an'analarning davomiyligini ko'rish mumkin. Naqqoshlik an'analari san'atning ana shu turini o'rganish metodlari sifatida bobodan otaga, otadan o'g'liga o'tib kelgan. Ana shu davomiylik tufayli naqqoshlik san'ati hozirgacha saqlanib kelmoqda. Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy fantaziya orqali birlashtirilgan shakillarning maqsadga muvofiqligi va go'zalligi bilan farqlanadi. Bunda xalq ustalarining atrof muhitga qarashlaridagi tafovut aks etadi. Naqshdagi chizgilar o'yini musiqadagi ohang singari, qo'shiq va ertak kabi "xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan" tarkib topgandir.

Badiiy naqqoshlik san'ati hozirgi kunda keng tus olmoqda. Matbuot, radio, televideniye, kino orqali kishilar ana shu san'at namunalari va uning xalq ustalari bilan tanishmoqdalar. Bu san'atkorlar orasida O.Qosimjonov, A.Boltayev, S.Norqo'ziyev, A.Azimov, A.Isayev, B.Abdullayev, M.To'reyev va boshqalar bor. Xalq ustalarimizning, ulardan ta'lim olgan shogirdlarning ishlarini Toshkentdagi amaliy san'at muzeyida, ko'rgazma zallarida badiiy salonlarda, shuningdek turar-joy va jamoat binolarida ko'rish mumkin.

O'zbekiston xalqlarining tarixi, qadriyatlarini, ilm-fan madaniyati durdonalarini har tomonlama ilmiy o'rganish va tahlil etish g'oyat muhimdir. "Bugun bizning oldimizga shunday tarixiy imkoniyat paydo bo'ldiki, - degan edi Prezidentimiz I.A.Karimov, - biz bosib o'tgan yo'limizni tanqidiy baholab, milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga qaytib, o'tmishdagi boy an'analarni yangi jamiyat qurilishiga tadbiiq etmog'imiz kerak". Shu maqsadda respublikamiz hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama jahon andozalari asosida rivojlanishga

qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyatimiz, qadriyatlarimiz, milliy san'atimiz namunalaridan, ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Ajdodlarimiz tajribalari yoritilgan adabiyotlarni ham yetarli deb bo'lmaydi. Bundan tashqari ajdodlarimiz boy tajribalarini hozirda hunar o'rganilayotgan joylarda chunonchi: oliy o'quv yurtlari, o'rta maxsus kasb-hunar ta'lim muassasalarida usta va shogirdni sharqona odobi to'liq o'rgatilmaligi yoshlarimizni ahloq-odobiga va bilim darajasiga, umuman ular ma'naviyatining shakillanishga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligining guvohi bo'lamiz. Shuning uchun ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy merosidan to'g'ri va unumli foydalanish lozim. Shunda ajdodlarimiz ma'naviy merosiga bo'lgan hurmat- etibor kuchayadi; o'z otanasiga, ustoziga, o'rtoqlariga, xullas insonlarga bo'lgan hurmati oshadi; ularning shu hunarni oxirigacha yetkazib o'ganishlarida asos bo'lib xizmat qiladi.[1]

Bugungi kunda mustaqil respublikamizda xalqimizning asrlar bo'yi yaratgan ijodiy mehnati natijasida yaratgan amaliy bezak san'atini ko'z qorachig'iday saqlash, qadrlash, ulardan amaliy foydalanish ular orqali yoshlar estetik didini o'stirish hamda yuksak madaniyatli kishilar qilib tarbiyalashga keng imkoniyatlar ochildi. Al-Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Al-Xoazimiy, Imom Buxoriy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Bahzod, Zahiriddin Bobur kabi jahonga mashhur olim, shoir, va musavvirlar go'zallikka intilishga chaqirganlar. Bobomiz Amir Temur hunar va ilm egalari yirik mutaxassis olimlar yordamiga tayanib ko'plab sohalarni rivojlantirishga katta ahamiyat berdi. Shaharlarning har tomonlama chiroyli va ulug'vor qilishga intilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Imomnazarov Ma'naviyatimizning takomil bosqichlari.- T.: Sharq, 1996
2. M.K.Mirzaahmedov Yog'och o'ymakorligi.- T. : O'qituvchi, 1995.62 bet
3. M.K.Mirzaahmedov Boshlang'ich naqsh ishlash metodikasi, -T.: O'qituvchi 1976.56 bet
4. Q.Q.Qosimov Naqqoshlik, - T.: O'qituvchi, 1990, 97 bet.
5. S.S. Bulatov Rangshunoslik,- T.: O'qituvchi, 2009.160 bet.

